

Câhiliye Döneminde Sosyal Hizmet İzleri

Traces of Social Services During the Jahiliyyah

● Feridun TEKİN^a

^aIstanbul İl Millî Eğitim Müdürlüğü,
İstanbul, TÜRKİYE

Received: 01 Feb 2019

Received in revised form: 03 May 2019

Accepted: 12 Jun 2019

Available online: 13 Dec 2019

Correspondence:

Feridun TEKİN

İstanbul İl Millî Eğitim Müdürlüğü,

İstanbul,

TÜRKİYE/TURKEY

fetekinli08@hotmail.com

ÖZ Câhiliye devri İslâm öncesi dönemi resmetmesi açısından önemlidir. Zira bu devir taşıdığı özellikleri itibarıyla İslâm dininin nasıl bir ortamda geldiğini, ardından ne şekilde değişiklikler meydana getirdiğini göstermesi açısından önemli hususiyetleri barındırmıştır. Genel olarak Câhiliye döneminden bahsedildiğinde, bünyesinde barındırdığı menfi durumlar zikredilir. Ancak bu zaman diliminde, her ne kadar İslâm dini açısından menfilikler olsa da sahip olduğu bazı insanî değerler yönünden birtakım müspet davranışları da barındırır. Özellikle “sosyal hizmet” bilim dalına konu olabilecek bazı hususlar İslâm öncesi dönemde farklı örneklerle temayüz etmiştir. Hilf, civar ve emân başta olmak üzere çaresiz durumda olan insanlara yönelik gerçekleştirilen yardım ve destek faaliyetleri, o dönemin pratik hayatı içerisinde yer almıştır.

Anahtar Kelimeler: Câhiliye; sosyal hizmet; hilf; sikaye; rifade

ABSTRACT Age of ignorance is important in terms of depicting the pre-Islamic period in which Islam emerged. It holds important characteristics which give us vital information about the environment Islam flourished and how it changed it. Age of ignorance is commemorated by negatively. However, there are some positive aspects of that period in terms of human values. Especially, there were good examples of social services such as help (hilf), neighborhood (civar) and assurance (eman) which were among the practices of daily life in that period.

Keywords: Jahiliyyah; social services; hilf; siqaya; rifada

Sosyal hizmet, her ne kadar kavram olarak 19. yüzyılda ortaya çıkan bir disiplin olsa da uygulama ve pratikler açısından çok daha eskilere dayanan bir alandır. Sosyal hizmet sahası insanı temel almasından dolayı neredeyse tarihin her döneminde varlığını göstermiştir. Uygulama alanları ile Câhiliye döneminde de yer almış ve değişik açılardan sosyal hizmetin farklı çalışma alanlarına temel teşkil edecek ipuçları sunmuştur.

İslâm öncesi dönemde varlığını devam ettiren sosyal hizmet örneklerine geçmeden önce bu kavramın ne anlama geldiğini ifade edelim. “Sosyal hizmet”; dar anlamda toplumda yaşayan ve hayatını kendi başına, öz kaynak ve gücüyle sürdürme imkânına ya doğuştan sahip olamamış ya da bu imkânı geçici olarak yitirmiş kimselere hayatlarını sağlıklı, problemsiz ya da en az problemle sürdürebilmelerini ve toplumla uyumlarını sağlama maksadıyla verilen her türlü insanî hizmetlerdir. Geniş anlamda ise; kişi, grup ve toplulukların yapı ve şartlarından doğan ya da kendi denetimleri

dışında meydana gelen bedenî, zihnî ve ruhî eksikliği, fakirlik ve eşitsizliği gidermek veya azaltmak, toplumun değişen şartlarından doğan sosyal sorunları çözümlenmek, insan kaynaklarını geliştirmek, hayat standartları iyileştirmek ve yükseltmek, fertlerin birbirleriyle ve sosyal çevresi ile uyum sağlamasını kolaylaştırmak amacıyla insan şeref ve haysiyetine yaraşır eğitim, danışmanlık, bakım, tıbbî ve psiko-sosyal rehabilitasyon alanlarında devlet veya gönüllü-özel kuruluşlar tarafından sistemli bir şekilde ifa edilen hizmet programlarının bütünü, herhangi bir sebeple sosyal veya ekonomik muhtaçlıklarla karşılaşan kişilere ve ailelere fayda sağlamak, destek olmak, insan haysiyetine uygun yaşayış düzeyinin gerçekleştirilmesine katkıda bulunmak hedefine yönelmiş hizmetler,¹ şeklinde tanımlanır

İslâm öncesi dönemde değişik nedenlerden dolayı yardım ve desteğe muhtaç insanlar, o dönemin şartları gereği toplumda mevcudiyetlerini sürdürmüşlerdir. O devrin oluşturduğu şartlar nedeniyle farklı açılardan çaresiz durumda olan bireylere yine toplum tarafından sahip çıkılarak destek olunmuştur. Kimsesiz, sahipsiz ve her türlü destek ve yardıma muhtaç insanlara yönelik olarak gerçekleştirilen birtakım çaba ve faaliyetler, o günkü toplumun kurumsal yapısı içerisinde değerlendirilebilecek kıymetli ve önemli adımlardır. İslâm öncesi dönemde Araplar arasında var olan belirli özellikler sosyal hizmet alanına kaynaklık edecek türden olup, bu sahanın direkt olarak ilgilendiği hususlardan biri olmuştur. O dönemde insanların sahip olduğu olumlu birtakım kişilik ve karakter özellikleri, toplum içerisinde yardım ve desteğe muhtaç kesime destek anlamında geniş bir yelpazede karşılık bulmuştur.

Câhiliye döneminde Araplar arasında evrensel nitelikleri haiz birtakım davranış modelleri yer almaktaydı. Hamiyet, âlicenaplık, mertlik, yiğitlik, misafire ikram, konukseverlik, cömertlik, mürüvvet gibi. Bu davranış biçimleri onların sahip oldukları kültürün bir göstergesi olarak tarihteki yerini almıştır. Araplar arasında varlığını sürdüren müspet davranışlar, zorlu hayat şartları içerisinde yaşamaya çalışan insanlara karşı önemli hususiyetleri bünyesinde barındırmıştır.

İslâm öncesi dönemde Araplar arasında yer alan ve ön plana çıkan bazı hususları kısaca şu şekilde zikredebiliriz. Çöl Araplarınca üstün ahlâk, mürüvvet veya yiğitlik diye adlandırılırdı. O, kavgada cesaret, felâket anında sabır, oç almada ısrarlılık, zayıfı koruma, kuvvetliye karşı koymadır. Bunlar, gerçekte bir kabilenin çölde varlığını sürdürmede başarılı olması için gerekli meziyetlerdi. Cömertlik ve konukseverlik, çölde büyük çapta imrenilen şeylerdi. Çadırının önündeki büyük bir kül yığını, reisin yüksek bir fazilet sahibi olduğunun işaretiydi. Çünkü bu durum onun birçok konuk ağırladığı anlamına gelirdi. Sadakat ve doğruluk da önemli erdemlerdi.²

Misafire ikram ve cömertlik, Câhiliye Araplarında görülen önemli özelliklerdendi.³ Cömertliğiyle Araplar arasında haklı bir şöhret elde eden Hâtem et-Tâî (v.578), kızı tarafından şu cümlelerle anlatılmıştı: “Babam, ailesini ve akrabasını koruyan, esirlerin kurtuluş akçesini ödeyen, açları doyuran, çıplakları giydiren, misafire ikram eden, yemek yediren ve selamı yayan bir insandı. İhtiyacı için gelen hiçbir kimseyi geri çevirmemişti.”⁴

Câhiliye devrinde zor durumda olan insanlar himâye edilirdi. Himâye sahipleri bazen himâyelerine aldıkları insanların, düşman olarak bilinen kişiler olmaları, onların himâyeye verdikleri önemin bir göstergesidir. Habeşistan’a hicret edenlerden bir grubun, tekrar Mekke’ye döndüklerinde, Kureyş’in ileri

¹ *Sosyal Hizmet Terimleri Sözlüğü / Ansiklopedik Sosyal Pedagojik Çalışma Sözlüğü*, (ed. Yusuf Genç), Sakarya, 2010, s.682.

² W. Montgomery Watt, *Hz. Muhammed Mekke’de*, (çev. M. Rami Ayas-Azmi Yüksel), Ankara Ün. İlahiyat Fak. Yay., Ankara, 1986, s.27-28.

³ Nüveyrî, Şehabeddin Ahmed b. Abdülvehhab b. Muhammed, *Nihayetü'l-Ereb fi Fünunî'l-Edeb*, Kahire, ts., c.3, s. 276-278.

⁴ Cevâd Ali, *el-Mufasssal fi Târihi'l-Arab Kable'l-İslâm*, Beyrut, 1993, c. 2, s. 213.

gelenlerinden temin ettikleri himâye ile şehre girebildikleri,⁵ yine Hz. Peygamber'in Tâif dönüşünde, Mut'im b. Adiyy'in tanıdığı himâye ile Mekke'ye girmiş olduğu bilinmektedir.⁶

Câhiliye devrinde iffet ve namus duygusuna hürmeti olan insanlar yer almış; komşu namusunu kendi namusu olarak düşünenler bulunmuştu. "Komşu hanımla karşılaştığım zaman, evine girip kayboluncaya kadar gözlerimi yere indiririm" diyen Antere, bir Câhiliye devri şairidir.⁷

Yine bu devirde putlara tapmayan; ölü hayvan eti yemek, kan içmek, dikili taşlar için kesilen kurbanın eti yemek, şarap içmek, kız çocuğunu diri diri toprağa gömmek gibi bazı kabilelerde çok yaygın olan fiilleri işlemeyenler de vardı.⁸ Ayrıca bu dönemde sayıları az olmakla birlikte içki kullanmayan ve kumar oynamayan kimseler de yer almaktaydı.⁹

İslâm öncesi dönemde Arapların sahip olduğu karakteri göstermesi adına farklı bir örnek ise Resûlullah (s.a.s)'ın karşılaşmış olduğu durumdur. Vahyin ilk geldiği günde hanımı Hz. Hatice'ye (r.anha), "Kendim hakkında korktum" diyen Peygamberimiz (s.a.s.), ondan şu cevabı almıştı. "Hayır, Allah seni hiçbir zaman yalnız bırakmayacaktır. Çünkü sen, akrabalık bağlarını devam ettiren, misafire ikramı eden, güçsüzlerin ağır işlerini üzerine alan, fakiri giydiren ve felâkete uğrayanların yardımına koşan bir insansın."¹⁰

Özellikle zayıf, güçsüz ve çaresiz insanlara yardım etmek, onlara sahip çıkmak ve onların sıkıntılarını çözmeye yönelik faaliyetler; toplumda "öteki" olarak adlandırılacak insanlara karşı toplum vicdanının hâlâ var olduğunu gösteren bir delil olarak karşımıza çıkmaktadır. Birtakım insanların bir araya gelerek kurdukları Hilf-ül-Fudûl (erdemliler birliği), Câhiliye döneminde var olan sosyal hizmet uygulamaları açısından güzel bir örnektir. İleride zikri geçecek olan bu yapı, çok önemli görevler icra etmiş, kendisine başvuran ve değişik vesilelerle yardıma muhtaç durumda bulunanlara karşı fevkalâde önemli işler gerçekleştirmiştir.

CÂHİLİYE DÖNEMİNDE SOSYAL HİZMETİ İFADE EDEN BAZI KAVRAMLAR

Konumuz gereği o dönemde sosyal hizmet uygulamalarını ifade eden bazı kavramlara temas edeceğiz. O dönemde her ne kadar toplumda hamiyet, âlicenaplık, mertlik, yiğitlik, konukseverlik, cömertlik gibi hususiyetler yer alsada bunlar bireysel boyutu olan davranışlardır. Biz çalışmamızda daha ziyade kurumsal yönü ön plana çıkan ve belirli bir sistem ve düzen içerisinde olanları inceleyeceğiz. Sosyal hizmetin çalışma alanına yönelik olarak İslâm öncesi dönemde yer alan ve kurumsal boyutu olan başlıca kavramlar şunlardır. Hilf, Hilf-ül-Fudûl, Civâr, Emân, Himâye, Asabiyet, Sikâye, Rifâde.

Bu kavramlar bizlere risâlet öncesi dönem hakkında birtakım ipuçları sunmaktadır.

a. HİLF

Lügatlerde antlaşma, akit ve yemin anlamlarına gelen hilf,¹¹ (çoğulu ahlaf) terim olarak Câhiliyede Arapların kabileler ve şahıslar arasındaki yardımlaşma, dayanışma ve himâye amacıyla yaptıkları ittifak ve antlaşmaları ifade eder.¹²

⁵ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdulmelik, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, (thk. Mustafa es-Sekkâ ve dğr.), Kahire, 1936, c. 2, s. 8.

⁶ İbn Hişâm, *es-Sire*, c. 2, s. 20.

⁷ İbn Abdürabbih, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed el-Kurtûbî, *el-İkdü'l-Ferid*, (thk. Müfid Muhammed Kamihe, Abdulmecid et-Terhîni), Beyrut, 1983, c. 5, s. 132.

⁸ İbn Hişâm, *es-Sire*, c. 1, s. 239-240, Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, c. 6, s. 449-458.

⁹ İbn Habîb, Ebû Cafer Muhammed, *Kitabü'l-Muhabber*, (thk. Ilse Lichtenstadter), Beyrut, ts., s. 237.

¹⁰ Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *El-Kütübü's-Sitte ve Şüruhuha : Sahihü'l-Buhari*, (Fihrist: Bedreddin Çetiner, 2.bsm., İstanbul, 1992, "Bedü'l-Vahy", 3.

¹¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut, 1997, c. 9, s. 53; Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Kahire, ts., c.30, s. 159.

¹² Nadir Özkuyumcu, "Hilf", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1998, c.18, s. 29.

Câhiliye döneminde az çok birbirine muhalif ayrı birlikler teşkil eden kabileler veya hizipler arasında aktolunan ittifaka hilf denirdi. Bu ittifak genellikle bir merasimle gerçekleşir ve ittifak eden taraflara halîf (çoğulu hulefâ) adı verilirdi.¹³ İslâm'dan önce Araplar arasında çok yaygın olan hilf müessesesi çeşitli şekillerde uygulanmıştır. İki veya daha fazla kabile arasında yapıldığı gibi bir kabile ile o kabileye mensup olmayan bir fert veya aile arasında yahut iki kişi arasında da yapılabiliyordu.¹⁴ Güçsüz olduğu için hilf vasıtasıyla himâye altına giren halîf, halîfinin ölümü hâlinde, onun mirasından altıda bir oranında pay alırdı.¹⁵ Belli bir süreyle sınırlı hilflerde ise fert, kabilenin veya kabiledaki güçlü bir kişinin halîfi olarak kalırdı. İki veya daha fazla kabile arasında uygulandığı gibi,¹⁶ bir kabile ile o kabileye mensup olmayan bir fert veya aile arasında yahut iki kişi arasında yapılabiliyordu.¹⁷

Hilf, tarafların birbirlerine ve üçüncü taraflara karşı belirli şekillerde davranmak hususunda bağlayıcı hükümler altına almak temeli üzerinde gerçekleştirilirdi. Hilflerin iki amaçla yapıldığı anlaşılmaktadır: 1-Savunma, 2-mazlumun hakkını almak için mücadele etme. Arap olsun veya olmasın zulme uğrayan ve mağdur edilen kişilerin yanında yer alıp onların hak ve hukukunu zalimlere karşı korumak amacıyla kurulan ittifaqlardır. Bu amaçla bir araya gelen kabileler, mazlumun hakkını zalimden alıncaya kadar mücadele edeceklerine dair yemin ederlerdi.¹⁸

Câhiliye döneminde gerçekleştirilen hilflerin, her biri nihayetinde emânı sağlamak hedefini güden başlıca üç sebebinden bahsedilebilir. Bu amaçlar; 1-savunma, 2-yol güvenliği 3-zayıf fertlere yönelik zulmü önleme şeklinde ifade edilebilir.¹⁹

Câhiliye döneminde Araplar arasında meşhur olan hilflerin bazıları şunlardır: Esed, Hâris, Zühre, Teym ile Abdümenafogulları arasında yardımlaşma amaçlı gerçekleşen, Hilfû'l-Muteyyebun (bunlara Mutayyebun denmesinin sebebi, sözleşme esnasında ellerini koku bulunan bir kaba sokup sonra da Kâbe'yi meshederek yemin etmeleridir).²⁰ Zikri geçen hilfe karşı Sehm, Mahzum, Adiy ve Abdüddâroğulları da Hilfû'l-Ahlâf'ı gerçekleştirdiler.²¹ Dabbe, Sevr, Ukl, Teym ve Adiy kabileleri arasında Hilfû'r-Rıbab gerçekleştirildi.²² Biz burada çalışmamız gereği bazıları ismen zikrettikten sonra zayıflara yönelik zulmü önleme amaçlı hilfe değineceğiz. Bu hilf Arap tarihinde iki türlü uygulama alanı bulmuştur. Birincisi belli bir süre ile sınırlı kalan türdü ve daha çok mazlumun bir müddet güçlü bir şahsın himâyesinde kalması şeklinde olurdu. İkincisinde ise güçsüz halîf himâyesine girdiği şahsın "mevla"sı olarak anılırdı. Himâye eden, himâyesine aldığı kişiyi isterse kardeşliğe veya evlâtlığa kabul edip nesebine dâhil edebilirdi. Bu durumda güçsüz halîf, hâmisinin ölümü hâlinde mirasından altıda bir oranında pay alırdı.²³

Hilf ile birlikte kullanılan Fudûl kavramına gelince -bu kavram birleşik olarak kullanılmaya başladığında özel anlam ifade ederek, önemli işlevler yerine getirmiştir- Fadl, eksiklik ve nakısanın zıddı, bir şeyden geri kalan, artık, sebebi olmaksızın ilk önce yapılan iyilik gibi anlamlara gelir. Cemisi "Fudûl" şeklinde gelir.²⁴ Fudûl ise faziletli, erdemli, üstün olanlar gibi anlamlara gelir.²⁵

¹³ C. Van Arendok, "Hilf", *MEB İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1964, c. 6, s. 486.

¹⁴ Özkuyumcu, *a.g.e.*, c.18, s. 29.

¹⁵ İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed, *Münemmak*, (nşr. Hurşid Ahmed Farûk), Beyrut, 1985, s. 239.

¹⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Beyrut, 1968, c. 1, s. 77; Cevâd Ali, *el-Mufassal*, c. 4, s. 375.

¹⁷ İbn Habîb, *Münemmak*, s. 244-245.

¹⁸ Özkuyumcu, *a.g.e.*, c. 18, s. 29-30.

¹⁹ Cevâd Ali, *el-Mufassal*, c. 4, s.328, c. 5, s. 313, 333.

²⁰ Cevâd Ali, *el-Mufassal*, c. 4, s. 377; İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 1, s. 108-109; İbn Habîb, *Munemmak*, s. 50-51.

²¹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 1, s.108-109; İbn Habîb, *Munemmak*, s. 50-51.

²² Cevâd Ali, *el-Mufassal*, c. 4, s. 377; Özkuyumcu, *a.g.e.*, c. 18, s. 30.

²³ Özkuyumcu, *a.g.e.*, c.18, s. 29.

²⁴ İbn Manzûr, *Lisân*, c. 11, s. 524-525; Zebidî, *Tâcü'l-Arus*, c.30, s. 171.

Mekke'de kabileler arasında zaman zaman çekişme ve çatışmalar oluyor, ayrıca dışarıdan hac ve ticaret için şehre gelen zayıf ve güçsüz kimselere haksızlık ve zulüm yapılıyordu. Haram aylardan zilkâde ayında vukû bulan böyle bir olayın Hilfü'l-Fudûl'e yol açtığı rivayet edilmektedir. İslâmiyet'ten önce Mekke'de bu adla anılan iki ayrı antlaşmanın yapıldığı bilinmektedir. Bunların birincisi, şehrin ilk sâkinleri olan Cürhümlülerden adları Fadl masterından türetilen isimlerden oluşan üç şahıs tarafından gerçekleştirildiği için bu sözleşmeye "Hilfü'l-Fudûl" denilmiştir.²⁶ Bunlar: el-Fadl b. Veda'e, el-Fadl b. Hâris ve el-Fadl b. Fedâle'dir.²⁷ Cürhüm kabilesinin üç reisi, bir araya gelerek hiç kimsenin Mekke'de zulüm ve haksızlık yapmasına meydan verilmemesi; zulme uğramış zayıf ve kimsesizlere hakları kendilerine iade edilinceye kadar destek ve yardımcı olmaları konusunda anlaşmışlardır.²⁸ Bu faziletli davranışa katılanlar arasında Mekke'nin ileri gelen ailelerinden Haşim, Teym, Zühreoğulları yer almış ve "Denizin suyu, yün parçasını ıslattıkça, mazlumun hakkını alınca kadar onun yanında olacağız" diyerek yemin etmişlerdi.²⁹

İkinci antlaşma ise hicretten otuz üç yıl (m. 592) önce -bazı rivayetlerde yirmi sekiz veya on sekiz yıl- yapılmıştır ve diğerinden daha ünlüdür. Mekke'de kabileler arasında zaman zaman çekişme ve çatışmalar oluyor, ayrıca dışarıdan hac ve ticaret için şehre gelen zayıf ve güçsüz kimselere haksızlık ve zulüm yapılıyordu. Haram aylardan zilkadede vukû bulan böyle bir olayın Hilfü'l-Fudûl'e yol açtığı rivayet edilmektedir.³⁰

Hilfü'l-Fudûl üstlenmiş olduğu sorumluluk gereği kendilerine ulaşan haksızlık ve zulüm karşısında mağdur ve mazlum durumda olanlara yardımcı olarak gerekli adımları atarak destek ve yardımcı olmuştur.³¹ Onların destek ve yardımları sayesinde çözüme kavuşan başlıca örnekleri şu şekilde sıralayabiliriz:

Hilfü'l-Fudûl'ün çaba ve gayreti neticesinde mağduriyetin giderildiği ilk örnek Haram aylarda Mekke'ye gelip malları gasp edilen bir tacirle ilgilidir. Yemen'de bulunan Zübeyd kabilesine mensup olan bir tacir, mallarını satmak üzere Mekke'ye gelmişti. Bu yabancı ve kimsesizin tüm malları As b.Vail es-Sehmî tarafından gasp edildi. Zübeydli ilk önce Benî Abdüddar, Benî Sehm, Benî Cumah, Benî Mahzûm ve Benî Adiy'den oluşan Ahlâf'a müracaat ederek mallarının geri alınmasını istedi. Fakat Ahlâf kabileleri ona yardımcı olmadılar. Çaresiz kalan bu tacir sabahın erken saatlerinde, Kureyş'in Kâbe etrafında toplanmış oldukları bir sırada Ebû Kubeys Dağı'na çıkarak gür sesiyle şiiir okuyup şu şekilde yardım istedi:

"Ey Fihrl evlâdı (Kureyş evlâdı)! Malında haksızlığa uğrayan bir mazluma yetişin,
Mekke içinde evinden ve dostlarından uzak bir mazluma,
İhram içinde saç başı dağınık umresini yapmamış bu mazluma,
Hicr ve Hacer arasında olan bu mazluma yetişin ey erkekler,
Haram, şerefi ve şanı tam olan kimseyedir, hak yiyen facirlere haram yoktur."

Bu çağrı üzerine Hz. Peygamber'in amcası Zübeyr b. Abdülmuttalib, şehrin en yaşlısı ve nüfuzlu kabile reisi olan Abdullah b. Cüd'an'a müracaat ederek evinde bir ziyafet vermesi ve yapılan bu zulme

²⁵ İbn Manzur, *Lisân*, c. 11, s. 524-525.

²⁶ İbnül'Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, (thk. C.J. Tornberg), Beyrut, 1982, c. 1, s. 41-42.

²⁷ İbnü'l-Cevzi, *el-Vefâ bi-Ahvali'l-Mustafa*, (thk. Mustafa Abdulvahid), Beyrut, 1966, c. 1, s. 137; İbnül'Esir, *el-Kâmil*, c. 1, s. 41.

²⁸ Süheyfî, Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî el-Mâleki, *er-Ravdü'l-ünûf fi Şerhi's-Sireti'n-Nebeviyye li'bni Hişâm*, thk: Mecdi b. Mansur b. Seyyid el-Şûrâ, Kahire, 1997, c. 2, s. 70-71; Muhammed Hamidullah, "Hilfü'l-Fudûl", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1998, c. 18, s. 31.

²⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakat*, c. 1, s.128; Ya'kûbî, Ahmed b. Ebû Ya'kûb b. Vâzih, *Tarihu'l Ya'kûbî*, Beyrut, ts., c. 2, s. 17.

³⁰ İbn Habîb, *Münnemmak*, s. 275; M. Hamidullah, "Hilfü'l-Fudûl", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 18, s. 31

³¹ İbn Habîb, *Münnemmak*, s. 52-59,180.

karşı çıkmak için bir toplantı yapılması konusunda onu razı etti. Bunun üzerine Hâşim, el-Muttalib, Esed, Zühre, Teymoğulları ve Haris b. Fihr'den³² oluşan bir heyet Abdullah b. Cüd'an'ın evinde toplandılar.³³

Toplantıya katılanlar Mekke'de gerek yerli gerekse oraya gelen yabancı hiçbir kimseye herhangi bir haksızlık yapılmaması ve zulme uğrayanların hakları kendilerine iade edilinceye kadar mücadele edilmesi hususunda şu şekilde yemin ettiler.³⁴ “Allah'a yemin ederiz ki zulme uğrayanın yanında, zalim ona gasp ettiği hakkını iade edene kadar hepimiz bir tek el gibi olacağız. Bu birlik denizin bir kıl (yün) parçasını öğütüp yok edebileceği zamana kadar ve Hira ile Sebir dağları yeryüzünde dikili durduğu müddetçe, bu yemine aykırı davranmayacağız ve birbirimize her türlü yardımda bulunacağız.”

Bu toplantının ardında hemen As b. Vail'e gittiler ve Zübeydli'nin mallarını geri alıp kendisine iade ettiler.³⁵ Bu örnekte Hilfü'l-Fudûl heyeti, çaresiz ve zor durumda kalan bir tacirin sıkıntısına ortak olarak, sorununu çözmüş, karşılaşmış olduğu mağduriyeti gidererek, benzeri yaşanması muhtemel olayların da adresi olarak zor durumda kalan insanların başvuru mercii olmuştur.

Bu oluşumun çözdüğü bir diğer örnek ise şu şekildedir. Has'am kabilesine mensup bir Yemenli yanında Katûl adında bir kızı olduğu hâlde umre veya hac yapmak için Mekke'ye geldi. Mekke'nin ileri gelenlerinden biri olan Nübeyh b. Haccac, zorla Yemenli'nin kızını alıp, kaçırdı. Yaşanılan bu menfi olaydan sonra Has'amlı'ya, Hilfü'l-Fudûl'den yardım alması hususunda tavsiyede bulunuldu. Bunun üzerine Has'amlı, Kâbe'nin yanına gelerek:

“Ey Hilfü'l-Fudûllular! Bu adama karşı bana yardım edecek kimse yok mu?” diye bağırdı. Ardından onlar kılıçlarını alıp etrafında toplandılar ve “Yardım geldi, neyin var?” diye sordular. O, şöyle cevap verdi: “Nübeyh bana zulmetti ve zorla kızımı benden aldı.” Bu yaşananların ardından Hilfü'l-Fudûl müttetikleri Nübeyh'in yanına gidip, kapısının önüne dayandılar. Nübeyh, yanlarına çıkınca ona: “Yazıklar olsun sana! Kızı çıkar. Sen bizim kim olduğumuzu ve üzerinde müttetik olduğumuz akdi iyi bilirsin dediler. Nübeyh de: “Tamam, fakat sadece bir gece ondan faydalanayım” deyince, ona şöyle cevap verdiler: Vallahi, bir devenin süt sağımı kadar bile olmaz.” Nübeyh daha fazla gecikmeden kızı babasına teslim etti.³⁶

Burada kızı elinden zorla alınan bir babanın verdiği mücadele anlatılmaktadır. Baba çaresiz kalınca kızını yaşanması muhtemel felâket ve kötülüklerden koruma adına harekete geçerek etraftan yardım istemiş ve nihayetinde Hilfü'l-Fudûl kendisine yardım etmiştir. Evlâdının kurtuluşu için çareler arayan bu babaya karşı yapılan yardım, kızı ve babasını son derece memnun etmiştir. Bu yardım sayesinde baba ve kızı başlarına herhangi bir musibet gelmeden memleketlerine geri dönmüşlerdir.

Hilfü'l-Fudûl'ün çözüme kavuşturduğu başka bir örnek ise; Sümâle kabilesinden Lümeys b. Sa'd isminde bir tacirin karşılaşmış olduğu çaresizliktir. Bu tacir, malının bir kısmını Übey b. Halef'e sattı. Übey parayı ödemek yerine ona zulmedip kötü davrandı. Lümeys de Hilfü'l-Fudûl'e gidip durumu anlattı. Yaşananları dinleyen Hilfü'l-Fudûl, Lümeys'e yapması gerekenleri şu şekilde anlattılar: “Übey b. Halef'e git ve senin bize geldiğini söyle. Sana hakkını verirse ne âlâ, aksi takdirde bize geri gel.” Bunun üze-

³² Ya'kûbî, *Tarih*, c. 2, s. 18.

³³ İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 1, s. 140-141; Süheylî, *Ravdü'l Ünüf*, c. 2, s.72; İbn Habîb, *Münevver*, s. 278-281; İbnü'l-Cevzî, *Vefâ*, c. 1, s. 137.

³⁴ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, (çev. Salih Tuğ), İstanbul, 1980, c.1, s. 57.

³⁵ İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 1, s. 110; İbn Sa'd, *et-Tabakat*, c. 1, s. 129; İbn Habîb, *Münevver*, s. 53; İsfahanî, Ebû'l-Ferec Ali b. Hüseyin, *Kitabu'l Eğanî*, şrh: Semir Cabir, Abdülemîr Ali Mühennâ, Beyrut, 1986, c. 17, s.289; İbnü'l Esir, *el-Kâmil*, c. 1, s. 473.

³⁶ İbn Habîb, *Münevver*, s. 57; Süheylî, *Ravdü'l Ünüf*, c. 1, s. 157; M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, c. 1, s. 57-58.

rine adam Übey'e gitti ve Hilfü'l-Fudûl'e gittiğini ve aralarında geçen konuşmaları ona anlattı. Hilfü'l-Fudûl'ün mesajını alan Übey, derhal onun parasını çıkarıp kendisine verdi.³⁷ Burada ise ekonomik açıdan zulme maruz kalan bir zât, Hilfü'l-Fudûl'e giderek yardım talebinde bulunmuş ve kendisine yardımcı olunmuştur. Bu yardım sayesinde herhangi bir zarara uğramayan tacir, başına gelebilecek zararlardan kurtularak sıkıntısız bir şekilde ticaretini yapmıştır.

Hz. Peygamber (s.a.s.), yirmili yaşlarda iken³⁸ amcalarıyla birlikte iştirak ettiği³⁹ son Ficar Harbinden sonra⁴⁰ meydana gelen, haram aylardan Zilkade ayında⁴¹ dâhil olduğu hilfle ilgili olarak şunları söylemiştir: “Abdullah b. Cüd'an'ın evinde bir antlaşmaya katıldım. Onun yerine bana kızıl tüylü bir deve sürüsü verilmiş olsaydı bu kadar hoşlanmazdım. Eğer İslâmiyet döneminde de onun gibi bir şeye davet edilsem kabul ederim”⁴² buyurarak memnuniyetlerini dile getirmiştir.⁴³

Hz. Peygamber bu antlaşmaya katılarak mazlumlara yardım etmeyi ve çaresiz kalan kimselere yardımcı olmayı amaçlamış, risâlet döneminde de zaman zaman gençliğinde katıldığı bu antlaşmadan övgüyle bahsetmiştir.⁴⁴ Risâlet öncesi dönemde de insanlar organize bir biçimde çaresizlik ve zorluk içerisinde olan kişilere el uzatarak, onları zor durumdan kurtarmaya çalışmışlardır. Henüz kendisine nübüvvet görevi gelmeyen Hz. Peygamber de Hilfü'l-Fudûl tarafından gerçekleştirilen çabalardan takdirle bahsederek, bu kurumun ehemmiyetini ve icra ettiği çalışmaları hayırla zikretmiştir.

b. CİVÂR

Civâr kelimesi lügatlerde emân, himâye, komşuluk gibi anlamlar için kullanılmaktadır.⁴⁵ Tarihî bir terim olarak civâr; Câhiliye devrinde ve İslâm'ın ilk dönemlerinde birini himâye etme, koruma altına alma işini ifade etmektedir.⁴⁶ Bir bölgede herhangi bir haksızlığa ve zarara uğramaktan endişe eden kişi veya zümreler, muhtemel haksızlığı önleyebilecek güçte olanlardan kendilerini himâye etmelerini isteyerek olası zulüm ve sıkıntılardan korunurlardı.⁴⁷ Civâr uygulamalarında, civâr veren kişinin nüfuzu önemli olduğu gibi gücün hâkim olduğu mekân da (harem bölgesi gibi) önemli idi.⁴⁸

Câhiliye döneminde Araplar, herhangi bir kimseye civâr hakkı tanımakla iftihar ederdi. Zira bu davranışlarıyla zayıf ve zor durumdaki birine sığınak olmaktadır.⁴⁹ Civâr, fertler arasında olabildiği gibi fert ile kabile arasında veya karşılıklı kabileler arasında da gerçekleşebiliyordu.⁵⁰ Mekkeliler gariplere, hatta dilencilere ya da çok fakir düşmüşlere, terk edilmiş olanlara ve ahlâk ve örf bakımından küçümse-nenlere, civâr verirlerdi.⁵¹

³⁷ İbn Habîb, *Münemmak*, s. 54-55; İsfehani, *Eğâni*, c.17, s. 297; M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, c. 1, s. 58.

³⁸ İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 1, s. 198; İbn Sa'd, *et-Tabakat*, c. 1, s. 128; Ya'kûbî, *Tarih*, c. 2, s. 117.

³⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, c. 2, s. 241.

⁴⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakat*, c. 2, s. 128.

⁴¹ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Cize,1997-1999, c. 2, s. 291.

⁴² İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 1, s. 141-142; İbn Sa'd, *et-Tabakat*, c. 1, s. 129; Ya'kûbî, *Tarih*, c. 2, s. 17; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, c. 2, s. 41; İbn Kesir, *el-Bidâye*, c. 2, s. 293.

⁴³ M. Salih Arı, “Hilfu'l-Fudûl Cemiyetinin Sosyal Dayanışmadaki Rolü”, *Yüzüncü Yıl Ün. İlahiyat Fak. Dergisi*, 1998, sayı: 2, s. 380.

⁴⁴ Münir Muhammed Gadban, *İslâm'da Siyasî Antlaşma*, (çev. Asım Kanar), İlke Yay., İstanbul, 1993, s.32.

⁴⁵ İbn Manzûr, *Lisân*, c. 4, s. 153; Cevâd Ali, *el-Mufâssal*, c. 4, s. 362.

⁴⁶ Önkâl, “Civar”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993, c. 8, s. 34.

⁴⁷ Önkâl, *a.g.e.*, c. 8, s. 34-35.

⁴⁸ Cevâd Ali, *el-Mufâssal*, c. 4, s. 362-363.

⁴⁹ Cafer Acar, “Câhiliyede ve Risâlet Döneminde Savaş Olgusu”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniv. SBE., Ankara, 2007, s. 47.

⁵⁰ A. Önkâl, “Civar”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 8, s. 34.

⁵¹ Cevâd Ali, *el-Mufâssal*, c. 7, s. 289.

Câhiliye döneminde, civâr hakkı verilen kimseye sahip çıkmayan kişi kınanmaktaydı.⁵² Kendisine civâr hakkı tanınan kişi, her türlü korunma ve güvenlik haklarına sahip olup, himâye altındaki kişiye yapılan saldırı, himâye altına alan şahıs veya kabileye yapılmış sayılmaktaydı. İmriü'l-Kays'ın civarına aldığı şahısın durumu bu hususa örnek teşkil etmektedir. Numan, İmriü'l-Kays, himâyesi altındaki Hâlid'e karşılık, Hâris için arama emri çıkarmıştır. Hevâzin onu ararken o Temîm kabilesine gidip sığınma istemiş Temîm de kabul etmiştir. Bunun üzerine Numan, İbn el-Hısn et-Tağlibî komutasında bir ordu hazırlamış ve Darimoğulları üzerine göndermiştir.⁵³

Civâr yoluyla zor ve çaresiz durumda kalan kimseler, nüfuzlu insanlar tarafından korunarak, içinde buldukları olumsuzluklardan kurtarılarak koruma altına alınmışlardır. Böylece kendilerine sahip çıkarılanlar da güvenli ve huzurlu ortamlarda hayatlarını idame ettirerek, yaşamış oldukları zorluktan ve çaresizliklerden kurtulmuşlardır.

ç. EMÂN

Emîn olmak, güvenmek anlamına gelen e-m-n kökünden türemiş bir isim olan emân; güven, güvence, güvenlik anlamlarına gelir.⁵⁴ Emân kelimesi herhangi bir güvenlik hâlini değil, Câhiliye döneminde bir kişi veya topluluk tarafından sağlanan yahut Câhiliye toplumu tarafından var kabul edilen can ve mal güvenliği, bu güvenliğe bağlanan hak ve sorumlulukları, neticesinde bu güvenliği teşkil eden süreci kapsamaktaydı.⁵⁵

Emânını yitiren ferde emân vermek övünme vesilesiydi ve kabilesinin toprakları dışında kaldığı için, geçici olarak emân ihtiyacı içinde olan misafirin korunması kabilenin şerefiydi. Emân talep edene emân vermemek ise yüz kızartıcı bir durum olarak kabul edilmekte olup bu durum kişinin ya güçsüzlüğünü ya da korkaklığını kabul etmesi anlamına gelirdi. Bu yüzden fert kendisine saldıran düşmanından bile emân talep edebilir ve bu talebine karşılık alabilirdi.⁵⁶

Savaş, sefer, hac hilf gibi değişik nedenlerden dolayı emân verilebilirdi. Misafir sıfatıyla alınan emânlar, sadece misafirin canına değil, haysiyetine karşı yapılan saldırılar da çatışma ve savaşlara sebep olabilecek bir emân ihlâli olarak telâkki edilmekteydi. Meselâ, Evs ve Hazrec arasında çıkan en önemli savaşlardan biri olan Hâtıb savaşının sebebi de, bir misafire verilen emânın ihlâlidir.⁵⁷

Emân sözlü olabildiği gibi yazılı da olabilirdi.⁵⁸ Emân günümüz sosyal hizmet uygulamaları dikkate alındığında bir nevi geçici güvenlik ya da belli bir süre emniyet içerisinde kalmayı ifade eden bir durum olarak karşımıza çıkar. Zira günümüzde de farklı sebeplerden dolayı ölüm tehlikesi ya da can güvenliği tehdidi altında olan bireyler yer almaktadır. Onların can güvenliğini sağlamak veya onları emniyetli bir şekilde korumak günümüz sosyal hizmet kurumlarının üzerinde durduğu bir husustur.

Câhiliye döneminde emân sayesinde insanlar belli bir süre de olsa kendilerini emniyete alarak hayatlarını güven içerisinde sürdürmekteydiler. Zikredildiği gibi emân isteyene emân vermemek de toplumda ayıp karşılanan, kabul edilmeyen bir durum olarak kabul edilirdi. Bu yüzden emân dileyene karşı olumlu cevap verilerek kendisine güvence verilirdi.

⁵² Acar, *a.g. Doktora Tezi*, s. 48.

⁵³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 1, s. 537.

⁵⁴ İbn Manzûr, *Lisân*, c. 13, s. 21; Nebi Bozkurt, "Emân", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1995, c. 11, s. 75.

⁵⁵ Büşra Sıdika Kaya, "İslâm Öncesi Arap Toplumunda Emân Uygulamaları", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniv. SBE, Sakarya, 2007, s. 14,15.

⁵⁶ İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 2, s. 381; İbn Sa'd, *et-Tabakat*, c. 1, s. 128-129.

⁵⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, c. 1, s. 671-672.

⁵⁸ Bozkurt, *a.g.e.*, c. 11, s. 75.

d. HİMÂYE

Korumak, zarar verecek şeylere engel olmak, uzaklaştırmak anlamlarına gelen himâye kelimesi,⁵⁹ terim olarak; kişi, aile, aşiret ve kabile mensuplarının herhangi bir saldırıya karşı birbirlerini korumasını ifade eder.⁶⁰ Himâye kavramının emân ve civârla yaklaşık aynı anlamlara geldiği görülmektedir.⁶¹ Ancak, himâye kavramında emânın ve civârın gerçekleşebilmesi için gerekenin yapılması noktasına vurgu vardır. Emân ve civâr bir hâli ifade ederken, himâye bu hâlin ortaya çıkmasını sağlama iradesini imâ etmektedir. Zira emân ve civâr, ancak emân ve civâr verenin karşı tarafı koruma altına almaya başlamasıyla meydana gelebilir.⁶² Merkezî otoritenin bulunmadığı Câhiliye döneminde, kabileler arasında karşılıklı meydana gelen güvensizlik neticesinde himâye ihtiyacı kaçınılmaz bir ihtiyaç haline gelmiştir.⁶³ Özellikle ticarî ilişkilerde himâye müessesesi tüccarların işini kolaylaştırıp onları birçok zarardan korumuştur.⁶⁴

Günümüzde sosyal hizmet kurumlarının üstlenmiş olduğu himâye görevi, Câhiliye döneminde de farklı açılardan gerçekleştirilen bir husus olarak karşımıza çıkmıştır. Ayrıca kişi, himâye altına alınarak karşılaşılabileceği menfi durumlardan ve hâllerden uzak tutulmuş, hayatı güvence altına alınmıştır.

e. ASABİYET

A-s-b kökünden türemiş olup asabe kelimesi aynı kökten gelen asıb'ın çoğuludur. Sarmak, kuşatmak anlamlarına gelir. Terim olarak ise; baba tarafından kan bağı bulunan akrabanın meydana getirdiği topluluğa denir.⁶⁵ Bu kelimedenden türeyen asabiyet ise; kişinin özellikle baba tarafından akrabasını yardıma çağırması onların ister haklı ister haksız olsun mücadele ettiği kişi ve gruplara karşı davet eden kişiyle birlikte hareket etmesine denir.⁶⁶ İbn Haldûn da asabiyeti sadece yakın akrabaya yardım etmek olarak açıklamaktadır.⁶⁷ Kişi ile söz konusu topluluk arasındaki ilişkinin akrabalığın ötesinde olduğunu ve bu topluluğun birleşerek kişiye yardım etmek ve onu savunmak anlamlarını da içerdiğini göstermektedir.⁶⁸

Taassup ve asabiyet kelimelerinin akraba topluluğundan ziyade, himâye ve müdafaa kavramlarıyla açıklanması da, bu hususa delâlet etmektedir.⁶⁹ Asabiyet esas itibariyle soy (nesep) birliğinden kaynaklandığından, aynı soydan olanlar arasında organik yakınlık arttıkça asabiyette güçlenir, ancak bu yakınlık aileden başlayarak aşirete, kabileye doğru yayıldıkça asabiyet zayıflar.⁷⁰ “Kabile asabiyeti, kabile mensuplarına manevî/sanal bir daire içinde toplayıp, üyelerine mensubiyet şuuru vererek onlara bağlılık ruhunu kazandırır. Yine kabile sayesinde, kabileden yaşayan her fert kendisinin bütün bir cemaatten mesul olduğu bilincine ulaşır, aynı şekilde bir bütün olarak kabile topluluğu da kendine bağlı fertlerin her birinin sorumluluğunun idraki içinde olur.”⁷¹

Cahiliye döneminde asabiyet, toplumu oluşturan çeşitli güçler arasında bir dengenin sağlanması, insanların birbirlerini savunması, haklarını gözetilmesi ve hayatlarını korunması adına çok güçlü bir etken

⁵⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. 14, s. 197; Zebidî, *Tâcü'l-Arus*, c.37, s. 477.

⁶⁰ Nebi Bozkurt, “Himâye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1998, c. 18, s. 56.

⁶¹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 1, s. 406; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, c. 3, s.277.

⁶² Kaya, a.g. *Doktora Tezi*, s. 23.

⁶³ N. Bozkurt, “Himaye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 18, s. 56.

⁶⁴ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, c. 5, s. 28-29.

⁶⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. 1, s.602; Zebidî, *Tâcü'l-Arus*, c. 3, s. 182.

⁶⁶ Zebidî, *Tâcü'l-Arus*, c. 3, s. 182.

⁶⁷ İbn Haldûn, *Mukaddime*, (trc. Zakir Kadiri Ugan), İstanbul, 1991, c. 1, s. 138.

⁶⁸ Kaya, a.g. *Doktora Tezi*, s. 20-21.

⁶⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. 1, s. 602.

⁷⁰ Mustafa Çağrıncı, “Asabiyet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1991, c. 3, s. 453.

⁷¹ Adem Apak, *Asabiyet ve Erken Dönem İslâm Siyasi Tarihindeki Yeri*, Düşünce Kitabevi Yay., İstanbul, 2004, s. 26-27.

olmuştur.⁷² Ayrıca asabiyetin toplumu felâkete götürüp parçalamakla, ayakta tutmak gibi birbirine tamamen zıt unsurları barındırdığı söylenebilir; bu yönüyle iki yüzü keskin bir bıçak gibidir.⁷³ Câhiliye toplumundaki asabiyet algısı da göstermektedir ki insanların başına menfi mânâda ne gelirse gelsin akrabalık ilişkileri sayesinde zorluklar aşarak, kenetlenerek ihtiyaç sahibi bireylerin dertleri ve sıkıntıları giderilmeye çalışılmıştır.

Câhiliye döneminde, kan bağı üzere kurulu asabiyetin yanında, hükmi ya da itibarî denilebilecek bir asabiyet bağı daha kurulmaktaydı. Bu, antlaşma veya akitlerle gerçekleşirdi.⁷⁴ Zira asabiyet duygusu, adeta kanunlaşmış özelliği ile kabile mensuplarını her türlü tecavüze ve saldırıya karşı korumaktaydı. Bu duygu, Câhiliye dönemi savaşlarının birçoğunda gerek savaşların ateşlenmesinde gerekse sonuca gitmede etkin bir yere sahiptir. Câhiliye’de asabiyet duygusu, adeta koruyucu bir kalkandı. Zira kabileyi tehdit eden unsurlara karşı güç oluşturmanın yegâne birleştirici enerjisi olarak görülmekteydi.⁷⁵

Asabiyet o dönemde güçlü akrabalık ilişkileri sayesinde, yardıma muhtaçlara sahip çıkılmak suretiyle zorlukların üstesinden gelinebileceğini ortaya koyan uygulamaları da içermektedir. Akrabalık ilişkileri sayesinde insanların ellerinden tutularak, onlara sahip çıkılması yine insanların başka kimselere muhtaç edilmemesi sosyal hizmetin başka bir yönünü ortaya koymuştur. İkili ilişkilerde yakın akrabaların devreye girmesi ileride ciddi sorunların çıkmasının da önüne geçmesine vesile olmuştur. Asabiyetin fanatik yönü olmakla birlikte, o dönemde devlet otoritesinin olmaması sahipsiz insanları gözeten bir mekanizmanın yer alamaması gibi unsurlar akrabalık bağlarını kuvvetlendirerek zor durumda kalan insanların kurtulmasını sağlamıştır.

Kabile üyelerinin birbirinin bütün hallerine şahit olması, gözlemlemesi ve mevcut menfi tavırları fark etmesiyle bir sahiplenme olgusu ortaya çıkıp yakın ikili ilişkiler sayesinde sorunlar çözülmeye çalışılmıştır. Günümüzde akrabalık ilişkilerinin beklenen seviyede olmaması, bireyler arasındaki otokontrol mekanizmasını yavaşlattığı hatta zayıflattığı için, insanlar arasında ciddi sorunlar yaşanmaktadır. Sosyal hizmetin bir gereği olarak yakınların yani akrabaların birbirinin dertleriyle dertlenmesi günümüzde bu bilim dalının (sosyal hizmetin) üzerinde durduğu bir husustur. Bu durum İslâm öncesi dönemde asabiyet duygusu ile giderilmeye çalışılarak, o dönemde kabile fertleri arasında ön plana çıkarak, toplumsal bir sorununun çözümüne katkı yapmıştır.

f. RIFÂDE

Yardım etmek, bağışlamak, desteklemek mânâlarına gelen rifâde, terim olarak Câhiliye döneminde hac için Mekke’ye gelenlerin yemek ihtiyaçlarının karşılanması anlamında kullanılır.⁷⁶ Bunun için halktan senelik vergi alınır, Kureyş Kabilesi her yıl hac mevsimi gelince verecekleri vergileri götürür, Kusay’a teslim eder, o da toplanan vergilerle ihtiyaç sahiplerine yemek hazırlatıp dağıtır, giyecek ve yatacak yardımında da bulunurdu.⁷⁷ Ayrıca hacıların dışında maddî durumu iyi olmayan fakirler de bu yardımdan istifade ederlerdi.⁷⁸

⁷² İzzet Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, (çev. Mehmet Yolcu), Yöneliş Yay., İstanbul, 1989, c. 1, s. 146.

⁷³ Apak, *a.g.e.* s. 28-29.

⁷⁴ Çağrıncı, *a.g.e.*, c. 3, s. 454.

⁷⁵ Acar, *a.g. Doktora Tezi*, s. 33.

⁷⁶ Ezrakî, Ebû'l-Velid Muhammed b. Abdillâh, *Ahbaru Mekke ve mâ Cae fiha mine'l-Âsâr*, (thk. Rüşdi es-Salih Mühlis), 3. bsm., Beyrut, 1979, c. 1, s. 110 ; İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, c. 3, s. 181; Zebidî, *Tâcü'l-Arus*, c. 8, s.108; Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Rifâde", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2008, c. 35, s. 97.

⁷⁷ Neşet Çağatay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Câhiliye Çağı*, Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Yay., 3.bsm., Ankara, 1971, s.107; Sabri Hizmetli, *İslâm Tarihi*, Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Yay., Ankara, 1991, s.52.

⁷⁸ Ezrakî, *Ahbaru Mekke*, c. 1, s.110; M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, c. 2, s. 860.

Kusay, bu vergiyi Mekke halkından talep ettiği zaman onlara şöyle bir konuşma yapmıştı: “Ey Kureyş halkı! Sizler Allah’ın komşuları Harem ehliniz, hacılar ise Allah’ın misafirleri ve O’nun evinin ziyaretçileridir. Onlar ikram edilmeye en lâyık olan misafirlerdir, onlar buradan ayrılıncaya kadar onlara yemek hazırlayın, içecek ikram edin. Şayet imkânlarım bunların tümünü hazırlamaya yetecek olsaydı, buna sizi dâhil etmeden bizzat kendim yerine getirirdim.”⁷⁹ Kureyşliler, Kusay’ın bu konuşmasından sonra her yıl toplanan vergilerle rifâde hizmetini sürdürmüşlerdir.⁸⁰ Ayrıca rifâde, ihtiyaç sahibi insanlara yönelik yapılan yardımı içerdiği için önemli bir görevdi.

Burada rifâde görevine değinmemizin sebebi Câhiliyede gerçekleştirilen hem hac ibadeti için gelen kimselere hem de o dönem toplumda yer alan fakirlere yiyecek yardımının yapılmasıdır. Günümüzde de zaman zaman belli aralıklarla ya da aralıksız olarak herhangi bir geliri olmayan insanlara yapılan erzak ve gıda yardımlarına bu durum örnek olarak verilebilir. Çalışamayacak kadar zor durumda veya ihtiyaç sahibi olan insanlara yapılan yardımlar sosyal hizmetin farklı bir alanına girmektedir. Yapılan yiyecek veya erzak yardımı sayesinde insanların ihtiyaçları karşılanmakta, dertlerine çare olunmaktadır. Câhiliye devrinde günümüzdeki gibi profesyonel anlamda olmasa da hac ibadeti için uzaklardan Mekke’ye gelip, biçare kalan insanlara gıda yardımında bulunulması, çaresiz durumda olan kimselerin sıkıntılarını çözmüş ve Harem ehlinin Mekke dışındaki itibar ve saygınlığını sürdürmüştür.

g. SİKÂYE

Sulamak, su kabı, sulama yeri mânâlarına gelen sikâye, terim olarak Mekkelilerin hac zamanında Kâbe’yi ziyaret etmek için gelenlerin su ihtiyaçlarını gidermesine denir.⁸¹ Hz. İbrahim’den (a.s.) itibaren Kâbe’ye ziyarete gelen hacılar Allah’ın misafiri olarak kabul edilmiş, önceleri Kâbe’ye ziyarete gelen insanlara toplanan paralarla su ihtiyaçlarını gidermek için yardımlarda bulunulmuştur. Daha sonraki dönemlerde, bunu bir itibar ve şeref vazifesi olarak gören Mekke zenginleri sikâye görevini üstlenmişler; ardından Peygamberimizin (s.a.s.) dördüncü göbekten dedesi olan Kusay b. Kilab bu görevi kurumsallaştırmıştır.⁸²

Mekke’nin havasının sıcak ve kurak iklimi dolayısıyla su en büyük ihtiyaçtı.⁸³ Kâbe’nin etrafına deriden yapılmış tulumlar konulur, Harem dışına develerle su taşınarak hacca gelenlerin hizmetine sunulurdu.⁸⁴ Bazen bal, süt, hurma, kuru üzüm gibi yiyecek ve içeceklerin suya karıştırılarak gelen hacılara ikram edildiği de olurdu.⁸⁵

Çölün zorlu şartlarını yaşayarak hac için Mekke’ye gelenlere sunulan bu hizmet, dönemin şartları dikkate alındığında belki de o dönemin en önemli yardımları arasında yer almaktaydı. Değişik zorlukları aşarak Mekke’ye gelenlere su yardımında bulunulması, bu sorumluluk için bağımsız bir birimin yer alması, sikâye vazifesine verilen önemin ayrı bir göstergesidir.

Harem ehlinin Kâbe’ye ibadet için gelenlere yönelik olarak sergilemiş olduğu yardımlaşma örnekleri farklı açılardan maddî-manevî olarak ihtiyaç halinde olan kimselere önemli destekler sunmuştur.

⁷⁹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 1, s.80; İbn Sa’d, *et-Tabakat*, c. 1, s. 60; Taberî, *Târihu’r-Rusul ve’l-Mülük*, (thk. Muhammed Ebu’l-Fazl İbrahim), 2. bsm., Mekke, 1968, c. 2, s. 260.

⁸⁰ İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 1, s. 80; Taberî, *Tarih*, c. 2, s. 260.

⁸¹ İbn Manzur, *Lisân*, c. 14, s. 190; Zebidî, *Tacü’l-Arus*, c.38, s. 290; Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “Sikaye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2009, c. 37, s. 178.

⁸² İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 1, s.37; İbn Habîb, *Münemmak*, s. 29; İbn Sa’d, *et-Tabakat*, c. 1, s. 70; el-Belâzürî, Ebu’l-Abbas Ahmed b. Yahya b. Cabir, *Ensâbü’l-Eşraf*, thk: Süheyl Zekkâr, Beyrut, 1997, c. 1, s. 64; Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “Sikaye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.37, s. 178.

⁸³ Casim Avcı, *Muhammedü’l-Emin*, Hayy Kitap Yay., İstanbul, 2008, s. 28.

⁸⁴ İbn Sa’d, *et-Tabakat*, c. 1, s. 60; Yakubî, *Tarih*, c. 1, s. 241.

⁸⁵ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, c. 1, s. 113-114; Belâzürî, *Ensâb*, c. 2, s. 62.

SONUÇ

İslâm öncesi dönem, her bölge ve devirde olduğu gibi her ne kadar birtakım menfi yönleri bünyesinde barındırsa da bazı müspet tarafları da olan bir dönemdir. Bu devirde varlığını devam ettiren bazı davranış şekilleri içerik ve muhteva olarak, sosyal hizmetin üzerinde durduğu çaresiz ve kimsesiz insanlara yönelik yapılan, farklı açılardan yardım ve destek içeren örneklerini ihtiva etmiştir. Özellikle bu dönemin kurumsal yapısı olarak değerlendirebileceğimiz bazı yapılar, yardım ve desteğe muhtaç olanlara yönelik önemli adımların atılmasını sağlamıştır.

Câhiliye döneminde yer alan, sahip oldukları etkiyle farklı anlamda yaşanan mağduriyetleri gidermek için oluşturulan kurum ve uygulamalara örneklik teşkil eden hilf, Hilfû'l-Fudûl, civâr, emân, himâyeye, asabiyet, rifâde, sikâyeye sayesinde yaşanan bazı sorunlar çözüme kavuşturulmuştur. Mezkûr kurumlar, taşımış oldukları sorumluluk gereği değişik anlamda zorlu süreçlere maruz kalan insanlara yardımcı olmuş, onların mağduriyetlerini giderme anlamında önemli roller oynamıştır. Bu yapılar sayesinde geçici güvenlik, sığınma, korunma, barınma, can ve mal güvenliği, yiyecek, gıda ve su ihtiyacı başta olmak üzere o dönemin birtakım toplumsal sıkıntılarını giderme adına büyük işler gerçekleştirilmiştir. Ayrıca bu kurumlar sayesinde mevcut mağduriyetler önlenmiş ve muhtemel bazı sorunların da önüne geçilmiştir. Bu müesseselerin icra etmiş olduğu önemli işlere örnek olması açısından Hilfû'l-Fudûl ile ilgili olarak, Resûlullah (s.a.s.)'ı risâlet döneminde ifade ettiği, "Eğer İslâmiyet döneminde de onun gibi bir şeye davet edilsen kabul ederim" sözü kimsesiz ve çaresiz insanlara yönelik olarak atılan adımların ne denli önemli olduğunu göstermiştir.

İslâm öncesi dönemde yaşanan mağduriyetleri giderme ve engelleme adına atılan adımlar bir kez daha göstermiştir ki, insanlara yönelik yapılan yardım ve destek tarihin her döneminde mevcut imkânlarla çözülmüş, yaşanan olumsuzluklar giderilmeye çalışılmıştır. Nübüvvet öncesi dönemde gerek kabileler arasında karşılıklı gerekse kabile ile şahıs arasında gerçekleşen farklı uygulamalar, sosyal hizmet biliminin değişik alanlarına örneklik teşkil ederek tarihteki yerini almıştır.

KAYNAKÇA

- Acar, Cafer, "Câhiliyede ve Risâlet Döneminde Savaş Olgusu", (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniv. SBE, Ankara, 2007.
- Ali, Cevâd, *el-Mufasssal fi Târihi'l-Arab Kable'l-İslâm*, Beyrut, 1993.
- Apak, Adem, *Asabiyet ve Erken Dönem İslâm Siyasi Tarihindeki Yeri*, Düşünce Kitabevi Yay., İstanbul 2004.
- Arendok, C. Van, "Hilf", *MEB İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1964, c. 6, ss. 486-487.
- Arı, Mehmet Salih, "Hilfu'l-Fudûl Cemiyetinin Sosyal Dayanışmadaki Rolü", *Yüzüncü Yıl Ün. İlahiyat Fak. Dergisi*, 1998, sayı: 2, ss.375-384.
- Avcı, Casim, *Muhammedü'l-Emin*, Hayy Kitap Yay., İstanbul 2008.
- el-Belâzürî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahya b. Cabir, (v. 279/892), *Ensâbü'l-Eşraf*, (thk: Süheyl Zekkâr), Beyrut, 1997.
- Bozkurt, Nebi, "Emân", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, c. 11, ss.75-77.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, (v. 256/870), *el-Kütübü's-Sitte ve Şüruhuha: Sahihü'l-Buhari*, (fihrist: Bedreddin Çetiner), 2. bsm., İstanbul 1992.
- Çağatay, Neşet, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Câhiliye Çağı*, Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Yay., 3. bsm., Ankara, 1971.
- Çağrıncı, Mustafa, "Asabiyet", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, c. 3, ss. 453-455.
- Derveze, İzzet, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in (s.a.s.) Hayatı*, (çev. Mehmet Yolcu), Yöneliş Yay., İstanbul 1989.
- Ezrakî, Ebû'l-Velid Muhammed b. Abdillâh, (v. 250/864), *Ahbaru Mekke ve mâ Câne fiha mine'l-Âsâr*, (thk. Rüşdi es-Salih Mühlis), 3. bsm., Beyrut, 1979.
- Gadban, Münir Muhammed, *İslâm'da Siyasi Antlaşma*, (çev. Asım Kanar), İlke Yay., İstanbul 1993.
- Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, (çev. Salih Tuğ), İrfan Yay., İstanbul 1980.
- , "Hilfu'l-Fudûl", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, c. 18, ss.31-32.
- Hizmetli, Sabri, *İslâm Tarihi*, Ankara Ün. İlahiyat Fak. Yay., Ankara, 1991.
- İbn Abdürabbih, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed el-Kurtûbî, (v. 328/940), *el-İkdû'l-Ferid*, Beyrut, 1983.
- İbnu'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali, (v. 597/1201), *el-Vefa bi-Ahvali'l-Mustafa*, (thk. Mustafa Abdulvahid), Beyrut, 1966.
- İbnül-Esir, Ebû'l-Hasan İzzuddin Ali b. Muhammed el-Cezerî, (v. 630/1232), *el-Kâmil fi'l-Tarih*, (thk. C. Johannes Tomberg), Beyrut, 1982.

- İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed, (v. 245/859), *Kitabü'l-Muhabber*, (thk. Ilse Lichtenstadter), Beyrut, ts.
- , *Münemmak*, (nşr. Hurşid Ahmed Farûk), Beyrut, 1985.
- İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed, (v. 1332/1406), *Mukaddime*, (trc. Zakir Kadiri Ugan), MEB. Yay., İstanbul 1991.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik, (v. 218/833), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, (thk. Mustafa es-Sekkâ ve dğr.), Kahire, 1936.
- İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ İmadüddîn İsmail b. Ömer, (v. 774/1373), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Cize, 1997-1999.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensâr, (v. 711/1311), *Lisânü'l-Arab*, Beyrut, 1997.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd Ebû Abdillâh el-Basrî, (v. 230/845), *et-Tabakatü'l-Kübrâ*, Beyrut, 1968.
- İsfehânî, Ebu'l-Ferec Ali b. Hüseyin, (v. 356/967), *Kitâbü'l-Eğânî* (şrh. Semir Cabir, Abdülemîr Ali Mühennâ), Beyrut, 1986.
- Kaya, Büşra Sıdika, "İslâm Öncesi Arap Toplumunda Emân Uygulamaları", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Ün. SBE., Sakarya, 2007.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri, "Rifâde", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2008, c. 35, s. 97-98.
- , "Sikaye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2009, c. 37, s. 177-178.
- Nüveyrî, Şehabeddin Ahmed b. Abdülvehhab b. Muhammed, (v. 733/1333), *Nihayetü'l-Ereb fi Fünunî'l-Edeb*, Kahire, ts.
- Önkal, Ahmet, "Civar", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, c. 8, s. 34-35.
- Özkuyumcu, Nadir, "Hilf", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, c. 18, s.29-30.
- Sosyal Hizmet Terimleri Sözlüğü /Ansiklopedik Sosyal Pedagojik Çalışma Sözlüğü*, (ed. Yusuf Genç), Sakarya, 2010.
- Süheylî, Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî el-Mâlekî, (v. 511-1185), *er-Ravdü'l ünûf fi Şerhi'Sireti'n-Nebeviyye li'bni Hişâm*, Kahire, 1997.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir, (v. 310/923), *Târihu'r-Rusûl ve'l-Mülûk*, 2. bsm., Mekke, 1968.
- Ya'kubî, Ahmed b. Ebû Ya'kub b.Vâzih, (v. 292/905), *Tarihu'l-Ya'kubî*, Beyrut, ts.
- Watt, W. Montgomery, *H. Muhammed Mekke'de*, (çev. M. Rami Ayas-Azmi Yüksel), Ankara Ün. İlahiyat Fak. Yay., Ankara 1986.
- Zebîdî, Ebü'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed b. Muhammed, (v. 1205/1791), *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Beyrut 1994.